

ВИСТАВКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСТВ СТЕПОВОГО ПОБУЖЖЯ

Впервые розглянуті питання становлення та розвитку виставкової справи у Степовому Побужжі, сприяння земств виставковій діяльності в регіоні.

Ключові слова: земство, виставки, виставкова справа, виставкова діяльність, Степове Побужжя, земські сільськогосподарські виставки.

Впервые рассмотрены вопросы становления и развития выставочного дела в Степном Побужье, содействия земств выставочной деятельности в регионе.

Ключевые слова: земство, выставки, выставочное дело, выставочная деятельность, Степное Побужье, земские сельскохозяйственные выставки.

First considered questions of becoming and development of exhibition business in the Steppe Pobuzhia, assistance of zemstvo to exhibition activity in a region.

Key words: zemstvo, exhibitions, exhibition business, exhibition activity, Steppe Pobuzhia, zemski agricultural exhibitions.

Интерес до історії вітчизняної виставкової справи є не випадковим. Особливо тепер, коли спостерігається активізація виставково-ярмаркового бізнесу в державі. Науковці сучасні виставки та ярмарки розглядають в якості індикатора здорових ринкових відносин, за станом яких можна оцінювати рівень розвитку економіки країни. Сьогодні в Україні маємо сформовану і доволі відрегульовану систему виставкової справи. Вивчаючи досвід закордонних виставкових операторів, діячі сучасного експо-бізнесу доволі часто погано уявляють собі вітчизняну практику, що побутувала в XIX – на початку XX століть.

Ретроспективний аналіз становлення та розвитку виставкової справи в Україні, вивчення її особливостей в XIX столітті здатні сприяти удосконаленню сучасних виставкових технологій та механізмів з урахуванням досвіду минулого.

У науково-теоретичному плані актуальність теми дослідження визначається необхідністю вивчення головних аспектів державної економічної політики та соціокультурного розвитку українських земель в XIX столітті. Не менш важливим є з'ясування структури та механізмів становлення й функціонування системи промислових, сільськогосподарських та інших виставок, вивчення форм і методів прояву громадської ініціативи з боку наукових і аматорських об'єднань до виставкової справи, в результаті чого на регіональному рівні з'явився новий тип

виставки (науково-промислової), що сприяв створенню місцевих музеїв.

Об'єктом дослідження є система виставкової діяльності місцевих органів самоврядування (земств) Херсонської губернії в II половині XIX – на початку XX століття. Організовані за різними принципами, з різною метою земські виставки в південній Україні дозволяють скласти повноцінну уявлення про основні технології та проблематику виставкової діяльності в Україні в період XIX – на початку XX століття.

Предметом дослідження є структура та механізми становлення й розвитку системи різних виставок, у тому числі й земських на регіональному рівні. Розглядаються організаційні основи виставкової діяльності, її місце в соціально-економічному, культурному житті регіону та країни.

Хронологічні межі дослідження охоплюють переважно останню третину XIX століття, період, в якому діяльність земств у виставковій справі була активною та відчутною. Географічні рамки включають територію Херсонської губернії в означений період.

Ступінь розробки означеної теми. Переважно об'єктами дослідження виступали окремі пореформені виставки. Вітчизняну історіографію з даної проблеми можна поділити на три етапи: 1) дорадянський; 2) радянський; 3) пострадянський. В історіографії до 1917 року було лише декілька досліджень, що мали локальний характер.

Найбільш детальний огляд виставкової діяльності в Росії та за кордоном було зроблено Н.П. Мельниковим [1]. У своїй роботі автор дав класифікацію виставок за принципом тематики та територіального охоплення, хроніки виставкової діяльності, навів фінансові показники окремих виставок. Основну увагу приділив питанню організації та проведенню виставки в Нижньому Новгороді 1896 року.

У радянській історіографії проблема виставкової діяльності розглядалася у зв'язку з дослідженням урядової економічної політики та історії музейної справи. Серед робіт науковців радянського часу слід виділити монографію Ю.Я. Рибакіна [2], в якій проаналізовані статистичні матеріали, що були зібрані під час підготовки деяких всеросійських виставок. Високо оцінена в роботі програма запитальника до виставки 1882 року.

В публікаціях 90-х років ХХ століття – початку ХХІ століття (третій етап). За кордоном слід виділити статті російської дослідниці М.Ю. Лачасової [3], в яких вітчизняні виставки автор характеризує як арену для пошуку «соціально-економічного ідеалу», та оцінює їх як визначні події в економічному та культурному житті країни. Дослідник Н.В. Мазний у своїй дисертаційній роботі [4] розглядає виставкову діяльність II половини ХІХ століття в контексті розвитку музейної справи, наводить приклади виставок 1860-1890-х років як підтвердження того, що доволі часто музей був породженням виставки, а не навпаки.

Сьогодні науковці України виставкову справу розглядають через призму діяльності різних наукових, аматорських товариств, органів місцевого самоврядування [5], для яких це було однією із складових у їхній роботі на той час, що не виокремлювалася [6]. Значна увага приділяється сільськогосподарським виставкам [7] та окремим виставкам, що були організовані в Україні в цей період [8].

Історіографічний огляд свідчить, що проблема становлення та розвитку виставкової справи у пореформену добу в Україні є предметом зацікавленості науковців та краєзнавців сьогодні. Регіональний характер досліджень даної проблеми допомагає здійсненню комплексного аналізу цього процесу як цілісного явища.

Виставкова традиція в Російській імперії була започаткована у першій третині ХІХ століття, коли в травні 1829 року в Санкт-Петербурзі відбулася перша публічна виставка російських мануфактурних виробів. Але системний показ досягнень промисловості, сільського господарства та науки було розпочато через вісім років. Циркулярним розпорядженням Міністерства внутрішніх справ від 25 серпня 1836 року було оголошено Імператорське повеління про організацію у всіх губерніях виставок виробів і зразків фабричної, заводської, ремісничої і всякого роду продукції місцевої промисловості. Керівною вказівкою до їх облаштування стала книга

Д.І. Блудова «Общий план губернских выставок» [9]. Усі експонати поділили на чотири класи, три з яких стосувалися сільського господарства, проведення виставок рекомендувалося на початку літа.

Про виставкову справу як таку можна говорити, починаючи з середини ХІХ століття, коли були організовані виставки, що мали резонанс у суспільстві. Серед регіонів Російської імперії, де ця справа набула активного характеру, виділявся Новоросійський край. Починаючи з 1842 року, за пропозицією міністра державного майна, було отримане Височайше повеління про облаштування щорічних виставок худоби. Але незважаючи на назву, виставки мали більш широкий спектр, на них експонувалася продукція землеробства та виробу сільського ремесла. Виставки в Новоросійському краї виправдали сподівання урядовців. Тому в 1845 році Міністерство державного майна прийняло рішення про організацію подібних заходів в інших регіонах імперії з допуском на них усіх видів сільської продукції. На витрати з облаштування виставки з капіталу міністерства виділялося по тисячі карбованців сріблом.

Таким чином, на середину ХІХ століття виставки за своїм характером та змістом можна поділити на декілька типів: народногосподарські; загальні сільськогосподарські; спеціалізовані, що орієнтувалися на одну або декілька галузей сільського господарства. Слід зазначити, що більшість виставок на той час були сільськогосподарськими, або переважно мали аграрний напрям, у зв'язку з тим, що Росія ХІХ століття – країна аграрна, селянська, поміщицька.

Різними були виставки за своїми масштабами: всеросійські, регіональні (коли до участі запрошували представників декількох губерній); губернські та місцевого рівня (повітові, волосні). Основною метою виставок було поширення наукових знань, технологій, передового вітчизняного та закордонного досвіду. Окрім того, виставки були місцем укладання угод, вивчення попиту на сільськогосподарську продукцію та техніку, а також на обладнання й матеріали, необхідні для їхнього виробництва.

У 1850 році Міністерство державного майна поділило імперію на сім «виставкових округів» за принципом схожості умов ведення сільського господарства. Для кожного округу, що включав в себе декілька сусідніх губерній, встановили обов'язкову щорічну виставку сільського виробництва, що отримала назву «чергової». Місця проведення – губернські міста – щорічного чергувалися. Того ж року міністерство видало «Нормальные правила для губернских выставок сельских произведений», які згодом, у 1869 році, у зв'язку зі змінами економічних умов були корінним чином перероблені та видані під назвою «Правила для выставок сельских произведений» [10].

ХІІ всеросійська виставка, що відбулася в Санкт-Петербурзі 1861 року, фактично завершила цикл дореформених виставок.

Таким чином, становлення системи всеросійських виставок було зумовлено всім ходом економічного розвитку країни, оскільки модернізаційні процеси першої половини XIX століття вимагали більш широкого інформаційно-технологічного обміну, встановлення нових ділових контактів та реклами продукції, що виготовлялася.

Пореформені виставки були продовженням виставок 1820-1850-х років. Їх об'єднувала спільна законодавча, організаційна та фінансова база. Демократизація суспільного життя привела до виникнення нових тенденцій у виставковій діяльності: активного залучення земських органів, наукових, благодійних та інших організацій; підвищення наочності та інформаційного ефекту експозицій; висвітлення в них не тільки розвитку економіки, але й інших сфер життя.

Що стосується сільськогосподарських виставок, то вони розглядалися як місце показу окремих зразків та демонстрації досягнень. Склад учасників завжди був широко представлений – від державних установ, губернських земств і наукових товариств до персонального представництва – поміщики, селяни, ремісники. Пропаганда наукових знань та передового досвіду – головне завдання цих виставок. Прикладний характер виставок дозволяв технічні новинки – плуги, сіялки, віялки та інші знаряддя показати не тільки в павільйоні, а й в дії на спеціально виділених для цього полях. У провінції уряд використовував виставки для проведення роз'яснювальної роботи серед селянства щодо своїх починань, особливо це проявилось на початку XX століття при запровадженні столипінської реформи.

Яскравим явищем у соціально-економічному житті країни кінця XIX – початку XX століття були «пересувні сільськогосподарські виставки», що мали навчально-інформаційний характер. Ініціаторами цієї справи були земські органи, які своїм коштом та за допомогою своїх спеціалістів готували спеціальні експозиції, а потім демонстрували їх у повітах та волостях. Така аграрно-інформаційна пропаганда дозволяла ознайомити на місцях селянство, землевласників, кооперативні земельні товариства з останніми новинками техніки. Земський агрономічний персонал знайомив відвідувачів виставки з удосконаленими прийомами обробки ґрунту, навчав організації селянського господарства в нових умовах, демонстрував нові машини та знаряддя праці в дії. Згідно з «Правилами» 1869 року Російська держава контролювала облаштування виставок на місцях. Міністерство державного майна доручало організацію виставок у губерніях особливому розпорядчому Комітету, до складу якого входили місцевий предводитель дворянства, представник земської губернської управи, управляючий Державним майном та особи, що розумілися на сільському господарстві, з числа землевласників, членів сільськогосподарських товариств, професорів університетів. Губернатор

очолював Комітет і особисто контролював хід підготовки виставки та відповідав перед міністерством. Фінансування виставок теж здійснювалося міністерством з урахуванням важливості та обширності виставки. Спеціальна експертна комісія, що складалася з найбільш поважних діячів місцевого сільського господарства, науковців і представників влади, аналізувала експонати та розподіляла нагороди. З утвердження земств як виборних місцевих органів самоврядування цей процес ще більш активізувався. Згодом земства навіть стали головними організаторами виставок на місцях, не шкодуючи на цю справу великі суми зі свого кошторису. Держава до певної міри навіть заохочувала земства, розуміючи, що місцеві органи самоврядування краще орієнтуються в особливостях економічного розвитку регіону, і тому не втручалася в організаційний процес визначення та підготовки виставки, надаючи лише фінансову підмогу. Більшість виставок у Росії були неприбутковими. Основними джерелами надходжень до бюджету виставок були: державні кошти (Міністерства землеробства і сільської промисловості, Міністерства державного майна); дотації Управління кіннозаводчиків та інших державних установ; допомога всеросійських і місцевих наукових, технічних, сільськогосподарських товариств; безповоротна допомога губернських та повітових земств, місцевих Дум, громадських установ; пожертвування Височайших осіб, губернаторів, приватних осіб та доходи від продажу прав на реалізацію експонатів, вхідних білетів, каталогів, брошур і таке інше.

Всеросійські та губернські виставки практично завжди були багатогалузевими, відділ сільського господарства був одним із головних і почесних. Розвиток торгово-промислового життя в другій половині XIX століття зумовив постановку питання про організацію виставок спеціальних, що були присвячені окремій галузі. Так з'явилися численні огляди великої рогатої худоби, коней, домашньої птиці, садівництва, віноградства та інші.

Становлення та розвитку виставкової системи в Російській державі відбувався у процесі модернізаційних процесів та був важливою складовою соціально-економічної політики держави. Головна роль держави та загальнонаціональний рівень виставкової справи є особливістю російської практики. Виставки стали яскравими прикладами активізації суспільної ініціативи, сприяли збереженню економічної, соціальної та іншої інформації у вигляді музейних зібрань.

Схема становлення та розвитку виставкової справи у південній Україні є дуже схожою до загальнодержавних тенденцій. У Херсонській губернії протягом XIX століття більшість виставок були сільськогосподарського спрямування. На думку дослідників минулого, до 1881 року виставки в Новоросійському краї мали обмежений характер, що призвело до втрати інтересу до них з боку землевласників в окремі

десятиліття [11]. Виставки мали назву «Состизания сельскохозяйственных орудий и произведений сельского хозяйства», в основному проводилися в Одесі до 1881 року. У період з 1829 до 1857 року виставки влаштовували з ініціативи Товариства сільського господарства Південної Росії.

У 60-70-ті роки XIX століття виставкова практика в регіоні не мала великого значення та мало відображала стан розвитку сільського господарства в губернії. Головними недоліками виставок того часу були: відсутність засобів для їх організації; не враховувалися особливості економічного розвитку окремих районів великої губернії, що призводило до втрати інтересу до виставок з боку місцевого населення особливо віддалених повітів; ініціатори виставок мало уваги приділяли запрошенню до участі місцевих господарів краю.

Після створення земств на Півдні України, кращі їх представники дійшли висновку про необхідність детального вивчення соціально-економічних, природних, історичних можливостей губернії для більш раціонального й ефективного використання місцевих ресурсів. Таке завдання земські діячі бачили в організації професійних шкіл, сільськогосподарських курсів, надруковані спеціальних видань, облаштуванні виставок і місцевих музеїв найрізноманітнішого спрямування. Відомий дослідник земства Б. Веселовський зазначав: «Чем больше будет у земства перечисленных учреждений, тем скорее произойдет насыщение массы местного населения сельскохозяйственными знаниями, земледельческий народ не может не нуждаться в этих знаниях, так как в них заключаются средства к улучшению его хозяйства и весьма часто бывает, что знакомство с тем или иным аппаратом, орудием или машиной вызывает переворот в производстве, создает новые промыслы и совершенствует уже существующие» [12].

Уже в 1866 році Херсонські губернські збори визнали корисність виставкової практики, але активної участі в цій справі земства не брали. В основному це була фінансова підтримка кінних перегонів та виставок худоби, що проводилися в Херсоні й Єлизаветграді. У період з 1867 по 1872 роки земство щорічно виділяло по 621 карбованцю на ці заходи. За ініціативою Єлизаветградського повітового земства Губернськими зборами в 1871 році було прийнято рішення замінити кінні перегони на виставку робочої худоби і гроші земства витратити на цю справу. клопотання земства було підтримано Міністерством внутрішніх справ. Такі виставки були проведені в Херсоні 1875 року двічі та в 1876 році в Тирасполі. Того ж таки 1876 року Губернські збори гласних визнали обмежений характер цих виставок і відмінили їх проведення.

Позитивні зміни розпочалися з 1880 року, коли в доповіді Губернським зборам було зауважено про корисність та значення повних

сільськогосподарських виставок з метою з'ясування економічного стану краю. Рішенням зборів було запропоновано організувати виставки періодично в повітах та асигнувати на них 1000 карбованців. Перша, за постановою зборів, відбулася у вересні 1881 року в Єлизаветграді. Повітова управа, проаналізувавши її результати, дійшла висновків, що головними недоліками були: незначна кількість експонатів, лише 91 особа, з них: 25 – землевласники, 26 – селяни та 40 – промисловці; участь у виставці взяти не всі повіти, всього було представлено 1500 зразків, із них: 92 відсотки експонатів – з Єлизаветградського, чотири – Олександрійського, по одному з двох повітів – Тираспольського та Одеського, два повіти участі не брали; такі галузі господарства, як вівчарство та лісництво, зовсім не були представлені [13].

Організована земством 1883 року сільськогосподарська виставка при Херсонському сільськогосподарському училищі мала значно більший розголос. До участі в ній зголосилося 99 учасників, з яких: 14 були землевласники, 16 представляли селян, міщан і кустарів, 69 – різні торгові та промислові фірми. Найбільше експонатів було з Херсонського та Одеського повітів, але географія участі була ширшою, порівнюючи з Єлизаветградською виставкою 1881 року. Херсонська виставка запам'яталася тим, що на ній були проведені випробування плугів, машин та робочих волів. Для цього п'ять фірм надали 18 плугів, дві – 4 кінних молотарки, а також 2 сортувалки, 2 ручні кукурудзяні молотарки та 1 кукулевідбірник. Під час виставки демонстрували способи запрягання волів, які практикували місцеві землевласники Гроссуль-Толстий і Бреккер.

Відділ колекцій, що практикувався на виставках, на Херсонській був не повним, оскільки не були представлені експонати комах, рослин та рибальства.

Одеська сільськогосподарська і заводсько-промислова виставка 1884 року була організована з метою отримання доходів. Ініціатором її стало Товариство сільського господарства Південної Росії. Дохід з виставки становив понад 10 тисяч карбованців і був досягнутий найпростішим шляхом: експонент платив за все: і за оренду площі, і за послуги, і навіть за те, що були виготовлені золоті та срібні медалі, якими нагороджував Комітет виставки [14].

У другій половині 80-х років XIX століття виставки Херсонським земством не влаштовувалися через переконання більшості гласних, що часто їх проводити немає сенсу.

Ситуація щодо виставкової справи у Степовому Побужжі почала змінюватися на краще з 1890 року. Ще в 1888 році на губернських зборах гласний Гербель С.Н. запропонував відкрити при губернській управі кредит на влаштування сільськогосподарської виставки на суму шість тисяч карбованців. Вислухавши пояснення

управи, зборами було вирішено надати кредит у розмірі трьох тисяч карбованців та призначити термін проведення виставки – жовтень 1889 року [15]. Але в реалізацію земських планів втрутилася природа, 1889 рік видався для губернії неврожайним, тому було прийнято рішення про перенесення виставки на осінь 1890 року. До того ж у 1889 році на Півдні влаштовували декілька сільськогосподарських виставок у сусідньому Кишиневі. Головним завданням виставки було: з'ясувати економічне становище краю та визначити головні потреби населення губернії. Рішенням зборів запропонували розширити представництво на виставку досліджень, що стосуються Херсонської губернії, а також: планів та малюнків спеціальних сільськогосподарських будівель; описів господарств; карт землеволодінь по губернії; картограм урожаїв за останні три роки по повітах і волостях; повні колекції зернових, що культивуються в регіоні.

Розпорядчий Комітет, що був затверджений зборами у складі чотирнадцяти членів, мав забезпечити виставку експонатами та нагородами. Завдяки клопотанню Комітету для преміювання експонентів було визначено нагороди від губернського земства, державних установ – Міністерства фінансів, Міністерства державного майна, Головного управління Державного конезаводства та восьми Всеросійських і регіональних наукових товариств. Таким чином від державних структур та наукових установ було визначено: 19 великих та 35 малих срібних медалей; 88 бронзових; 80 похвальних листів; 2 почесних відгуки та 3 відгуки-заохочення. Окрім того, земство як організатор призначило: 5 золотих медалей; 14 малих срібних; 14 бронзових; 125 похвальних листів, а також свідоцтва на медалі.

Кошторис виставки становив 7800 карбованців і був розподілений таким чином: губернска земська управа виділила 4800 карбованців, у тому числі 500 на доставку експонатів і 300 на виготовлення земських медалей; управи шести повітів – 2300 карбованців, із них найбільше Херсонська управа – 1000 та Єлизаветградська – 400 карбованців; Міністерство державного майна – 500 карбованців на облаштування виставки; міністр цього відомства виділив окремо 200 карбованців для організації кустарного відділу та заохочення кустарів [16].

Підтримали захід земства Управління залізницею та приватні компанії-перевізники, зробивши п'ятдесятивідсоткову знижку на перевезення предметів на виставку. Інформаційна забезпеченість виставки була здійснена таким чином: програма й правила були розслані в різні установи та заклади Херсонської губернії, в управи сусідніх губерній (Бессарабської, Таврійської, Катеринославської, Полтавської). У п'яти газетах, що видавалися на півдні Росії, друкувалося оголошення про виставку. На місцях у губернії інформацію про виставку подавали земські статистики та агрономічні спостерігачі. Так, Тираспольська

управа розіслала по повіту звернення до місцевих господарів та промисловців сприяти успіху майбутньої виставки, заохочуючи до участі в ній.

Виставка проводилася з 7 по 21 жовтня, мала три відділи: сільськогосподарський, що мав вісім груп експонатів; промислово-заводський складався з чотирьох груп експонатів та зразків, до якого ввійшли кустарні вироби, яких було доставлено найбільше; науковий відділ теж мав чотири групи. Всього на виставці було 607 експонатів, 4759 зразків та 8 колекцій, які надали 520 експонентів [17].

Географія представництва на виставці вражала, у ній взяли участь тридцять губерній Російської імперії. Найактивніше відгукнулися сусідні губернії: Бессарабська та Таврійська. Херсонський край був представлений 483 експонатами, серед повітів найініціативнішими були Херсонський, Одеський та Єлизаветградський, решта три (Олександрійський, Ананівський, Тираспольський) надали всього лише п'яту частину від загальної кількості експонатів.

Практичний характер виставки полягав у тому, що проводилася демонстрація та випробування нових механізмів, машин, знарядь праці. Міністерство державного майна представило пересувну сироварню, роботу якої представляв г. Карпенко, демонструючи виготовлення масла та сиру. Інспектор з сільського господарства В.В. Черняєв, супроводжуючи поясненнями, показував, як працює сушка плодів та овочів. Одеське повітове земство надало для демонстрації пристрій для розмотування шовку. На дослідному полі Херсонського сільськогосподарського училища відбувалися випробування плугів та молотарок.

Аналізуючи представлені експонати по відділах, слід зауважити, що в сільськогосподарському найповнішою була група експонатів з землеробства. З 77 експонатів – 35 представили селяни. Доволі повною була група виноградарства та виноробства – 48 експонатів. Група домашньої худоби та продукції тваринництва мала 42 експонати, а група бджільництва, шовківництва, рибальства налічувала 33 експонати. До цього відділу були віднесені зразки корисних копалин, що добувалися у краї. Найменше було подано експонатів до груп лісництва й тютюнництва.

У промислово-заводському відділі найповнішою була група кустарних виробів, де був 171 експонат, з них 142 – представили місцеві кустарні виробники, з яких 99 були селяни, переважно трьох повітів Херсонської губернії. Активну участь у виставці взяли учні з 22 училищ. Серед наданих зразків були вироби ковалів, гончарів, майстрів каменотесного промислу, ткачів та інших.

Особливо змістовним був науковий відділ виставки. Добре була представлена група друкованої продукції та картографії. Херсонське земство представило найбільшу кількість друкованих матеріалів, що були різними за своїм характером та змістом. Серед них багато

матеріалів подали повітові управи губернії – звіти, огляди, відомості, доповіді, графічні зображення та інші праці за декілька років. Статистичний відділ губернської управи презентував результати подвійного перепису населення з трьох повітів губернії; матеріали для оцінки земель по п'яти повітах, поточну статистику за три роки, описи окремих волостей та населених пунктів, історичний нарис розвитку земської сільськогосподарської статистики, окремі роботи з різних питань. Санітарний відділ управи теж надав чимало цікавих аналітичних матеріалів. Найціннішими експонатами з цієї групи були «Матеріали...» – опис губернії, який був здійснений земськими статистиками на чолі з Олександром Русовим. Велику групу друкованої продукції становили експонати від різних установ. Серед яких на особливу увагу заслуговують матеріали метеорологічної станції при земському реальному училищі м. Слизаветграда та наукова праця завідуючого станції Г.Я. Близніна «Влажность почвы», що була удостоєна золотої медалі від Імператорського Вільно-Економічного товариства. На виставку подали свої праці Одеська ентомологічна комісія, Херсонське земське сільськогосподарське училище, Одеський відділ Імператорського Російського товариства садівництва, Одеське Акціонерне товариство соляних промислів. Серед експонатів цієї групи від приватних осіб слід назвати роботи: земського землеміра, відомого дослідника краю П.З. Рябова – посібник «Школа технічного креслення», лісника Л. Гур'янова – рукопис про степове лісорозведення на основі даних про ґрунтові та кліматичні особливості Херсонської губернії, священника Г.І. Сорокіна – історико-статистичний та етнографічний опис м. Дмитрівки, інженера Л.П. Долинського – праця з геології Херсонської губернії, земського лікаря М.І. Гошкевича – нарис санітарного стану м. Херсона та інші.

У цьому ж відділі було представлено вісім колекцій, які були відзначені Експертною комісією виставки. Це колекції опудал Н.П. Живковича, ботанічна – П.З. Рябова, гербарій селянина Муратова, що був доповнений списком народних назв трав та поясненнями значення трав у побуті селян (ця робота ще була відзначена і грошовою премією), колекція птахів пониззя Дніпра Кузнецова та колекція комах, зібрана лікарем Дюковим. Друкована продукція інших губерній теж була цікавою. З Волинської губернії представлено було три праці М.М. Неймана про хмелярство. Управа Смоленської губернії надіслала працю Є. Ростовцева про виготовлення сирів. Бессарабське земство подало на виставку фотографії бессарабських сортів винограду.

Землевласники губернії брали активну участь у виставковій діяльності. У науковому відділі цікавими були експонати Онуфріївської економії графа М.М. Толстого – план та фасад казарми для робітників, землевласника Н.П. Живковича, що демонстрував план та фотографії пташника, відомого у Степовому Побужжі М.М. Аркаса, який виставив плани та фотографії господарських споруд [18].

Особливо відчутна участь Миколи Миколайовича Аркаса, як одного з прогресивних господарів губернії, була в сільськогосподарському відділі, у групі домашніх тварин та продуктів тваринництва. Разом з іншими кіннозаводчиками краю М.М. Аркас демонстрував коней-рисаків, робочих коней, верблюдів. Групу коней Аркаса відзначали всі відвідувачі виставки, а саме 7 чудових породистих коней та 4 коней для верхової їзди. Верблюди мали лише два землевласники краю – Аркас і Фальц-Фейні. Молочна худоба та молочні продукти були представлені лише з господарства М.М. Аркаса. Свині білої та чорної англійської породи розводили в господарствах Аркаса, Фальц-Фейнів та Сухомлинова [19].

Таким чином можна зазначити, що виставкова діяльність на теренах Херсонської губернії протягом XIX століття була доволі активною. До неї залучалися як державні інституції, так і місцеві органи влади, регіональні наукові товариства, приватні особи. З появою земств у краї, участь у виставках всеросійського та регіонального рівнів почала набирати важливого значення. Через виставки відбувалася популяризація та пропаганда останніх досягнень в сільському господарстві, промисловості, їх учасники активніше залучалися до вирішення проблем сільських господарів. Окрім того, виставки виступали критерієм якості та технічної довершеності, на які орієнтувалися в майбутньому. Без наукового вивчення загальноукраїнських та регіональних особливостей виставкової справи та участі в ній різних представників, неможливо зрозуміти в усій повноті, різноманітності та складності загальну історію України. Дослідження означеної проблеми продиктоване необхідністю сучасного переосмислення багатьох важливих аспектів історії становлення та розвитку виставкової справи, більш об'єктивного визначення місця окремих суб'єктів такої діяльності. Отже, можна зазначити, що ця проблема залишається достатньо актуальною та становить значний науковий і практичний інтерес і є об'єктом подальшого її вивчення науковцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельников Н.П. XVI Всероссийская промышленная и художественная выставка в Нижнем Новгороде 1896 года. – Одесса, 1886.

2. Рыбаков Ю.Я. Промышленная статистика России XIX в. Источниковедческое исследование. – М., 1976.
3. Лачаева М.Ю. Всероссийская художественно-промышленная выставка в Нижнем Новгороде 1896 года // Отечественная история. – 1996. – № 5. – С. 169-180; Всероссийские промышленные выставки и производственная культура России // Россия и Западная Европа: взаимодействие индустриальных культур. 1700-1950 гг. Материалы международной научной конференции. Нижний Тагил. 15-18 августа 1996 года. – Екатеринбург, 1996. – С. 95-101.
4. Мазный Н.В. Выставка как универсальная форма экспозиционной деятельности отечественных музеев: Дисс. ... канд. ист. наук. – М., 1997.
5. Сулига (Верховцева) І.Г. Земства України – організатори і учасники Всеросійської 1913 року виставки у Києві // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – Вип. 8. – Ізмаїл, 2000. – С. 8-10.
6. Чайка Н.Г. Сільськогосподарська діяльність земств у Правобережній Україні на початку XX ст. / Н.Г. Чайка // Актуальні проблеми аграрної науки та освіти України: регіональний аспект: Матеріали ІІ наук.-практ. семінару / УААН. Від-ня регіон. центрів наук. забезп. АПВ, ЦНСГБ, Закарп. ін-т АПВ. – К.: Славутич-Дельфін, 2003. – С. 61-63.
7. Анікіна О.П. Сільськогосподарські виставки як чинники популяризації досягнень науки і техніки в Україні (20 -30-ті роки XX ст.) / О.П. Анікіна // Історія освіти, науки і техніки в Україні: Матеріали ІІІ конф. молодих учених і спеціалістів. До 75-річчя від дня створення ДНСГБ УААУ як наук. установи. Київ, 26-27 травня 2006. – К., 2006. – С. 11-12.
8. Чабан М. Кустарний промисел на виставці 1910 року в Катеринославі // Народне мистецтво. – 2009. – № 1-2. – С. 18-21.
9. Блудов Д.И. Общий план губернских выставок. – СПб., 1836.
10. Правила для выставок сельских произведений, утвержденные 21 мая 1869 года. – СПб., 1869.
11. Велихов Л. Земский подотдел на Одесской выставке // Земское дело. 2-й год издания. – 1911. – [№ 1, 5 января. – № 6, 20 марта]. – С. 139-140.
12. Веселовский Б. История земства за сорок лет. – СПб.: Изд-во О. Поповой, 1909.
13. Общий отчет Елисаветградской уездной земской управы за 1881 год. – Елисаветград, 1882. – С. 210-220.
14. Кагульский С.М., Гефтер А.О. Память Одесской выставки 1884 года. – Одесса, 1884.
15. Сборник Херсонского земства (далі СХЗ). Деятельность Херсонского земства. – Херсон, 1890. – № 9. – С. 14.
16. СХЗ. Описание Херсонской сельскохозяйственной и промышленной выставки 1890 года в связи с состоянием главных отраслей хозяйства в Херсонской губернии. – Херсон, 1890. – № 12. – С. 62.
17. Там само. – С. 66-67.
18. СХЗ. Описание Херсонской сельскохозяйственной и промышленной выставки 1890 года в связи с состоянием главных отраслей хозяйства в Херсонской губернии. – Херсон, 1891. – № 1. – С. 96-101.
19. Там само. – С. 35-36.

Рецензенти: к.і.н., доц. О.П. Тригуб;
к.і.н., доц. О.С. Морозова.

© О.В. Волос, 2009

Надійшла до редколегії 06.11.2009 р.